Ananda K. Coomaraswamy

JESSZE FÁJA ÉS KELETI PÁRHUZAMOK*

Arthur Watson csodálatos és régóta várt monográfiájának (*Early Iconography of the Tree of Jesse* [Jessze fájának korai ikonográfiája]. London, 1934, Oxford University Press) jelen tárggyal foglalkozó fejezete különösen érdekes. Mindenekelőtt hadd jegyezzem meg, hogy bár a jelenség meglehetősen hirtelen tűnt fel a 11. századi keresztény művészetben, nem kívánok ugyanazon korú hindú vagy más sajátosan keleti forrást bemutatni, netán mellette érvelni. Nézetem szerint itt inkább a középkori keresztény és a keleti gondolkozás valamint szimbolizmus közötti megannyi szoros párhuzam egyedülálló példájáról van szó, mely párhuzamok legjobb megértéséhez az vezet, ha mindkettő végső eredetét egy közös forrásból származtatjuk (melyről a legkorábbi ismeretanyagunk, talán, sumér). A kifejezésformák különbözőségei mintha az emberiség egyetlen közös szellemi hagyományának dialektusai volnának.[1] E szemléletmódból kiindulva nem jelent nehézséget az *Izajás* 11,1-3. egybevetése a „Tree of Jesse and Indian Parallels or Sources" (Jessze fája és indiai párhuzamok vagy források) című tanulmányomban (*Art Bulletin*, XI. évf.) idézett védikus szentiratokkal,[2] anélkül, hogy a szövegek egymástól való származását sugalmaznánk. Ugyanilyen módon a *Kivonulás* 14 összhangban áll a *Rig-véda* III. 33-mal és a VII. 18-cal. (Mindkét esetben a választott nép szekerekkel átkel a tengeren, a vizek könnyű átjárást biztosítanak, és miközben az ellenség megkísérli követni őket, elpusztul a visszatérő áradatban.) Továbbá a *Genezis* 1,2 – különösen, ahogy némely középkori író, például Engelberti Ulrich értelmezte („Isten szelleme mozgott a vizek felett, felhevítve és megformálva mindeneket")[3] – megfelelésben áll az *Aitaréja-áranjaka* II. 4. 3-mal: „Izzása ragyogott a Vizek felett és a Vizekből, s amint elnyugodott, egy forma lángolva megszületett", valamint a II. 2. 1-gyel ugyanott: „Ő, ki ragyogón izzik, a Szellem". Az ilyenfajta párhuzamok végtelenségig sokszorozhatók és nem lehetnek véletlenek.

Bizonyos problémákat nagyon hasznos lehet e szempontból mérlegelni. Például úgy tartjuk, hogy a *véda*k Fája, amely Varuna (aki kiváltképp a vizek istensége) köldökéből hajt ki, Brahma születésének elgondolása a *Mahábhárata*ban (s a kapcsolódó ikonográfia, a vizekben és a vizeken nyugvó Nárájana köldökéből kinövő lótusz), valamint a bezekliki ábrázolás (melyen a lótusz-fa közvetlenül a vizekből növekszik),[4] mind Jessze fájának valós párhuzamai. Ezek variációk analóg sorozatát mutatják, és – noha az utóbbiak egyike sem jeleníti meg a Vizeket (kivéve talán Watson II. tábláját, amely mindenesetre bemutatja „a fát, melynek gyökere mélyebbre nyúl magánál Jesszénél") – ugyanez vonatkozik a burmai ábrázolásra (Watson XXXIX. tábla), s néhány másikra, ahol nincs kifejezett utalás az alsó Vizekre. Szükségtelen mondanom, hogy a Vizek az aktustól megkülönböztetett potencialitást jelentik, és kis különbség, hogy a Fa gyökereit magukban a Vizekben vagy a Földön szétterjedőként ábrázol-

ják, illetve, hogy antropomorf vagy más egyéb módon, a Vizeken vagy a Vizekben nyugvóként. Bármelyik esetről legyen szó, a Föld és a Víz ugyanúgy értendőek.

A formai kifejezés változatossága e tekintetben már a *Rig-véda*ban megjelenik. Az I. 182. 7-ben „a Fa a Vízözön közepén áll" (ez megfelel a Haoma-fának, amely a Vourukasa közepén helyezkedik el, ahol – a zoroasztriánus tradíció szerint – a *kar*-hal úszik; *Bundahisn* XVIII, *Jaszna* XLII. 4. stb.), míg az I. 24. 7-ben „a Földje odafent van", aranylángjai vagy ágai lefelé irányulnak. Ez utóbbinál az *upari budhna*, valamint a *Katha-upanisad* VI. 1. *urdhva múlá*ja megfelel a boccacciói „isteni családfának", a Watson által idézett „*celum versa radice*" esetében (45. o.), valamint a *Zóhár* egy passzusának a Beha Alotheka rész kezdetén: „Most az Élet Fája felülről lefelé nő, és ez a Nap, mely mindeneket megvilágosít". Ezen felül a deogarthi Gupta-ábrázolásban a lótusz szára, amely fenntartja Brahmát, nem kapcsolódik közvetlenül Nárájana köldökéhez, hanem mögüle hajt ki, és ez gyakran előfordul Jessze fájának ábrázolásaiban. Mindazonáltal a gyökér és a köldök összekapcsolása szabályos kifejezési forma, s ez magától értetődő, ha megfontoljuk, hogy a „törzs" tulajdonképpen Jessze „magjának" gyümölcsét ábrázolja. Ez különösen nyilvánvaló, amikor a fa valóságos genealógiává válik, és amikor a köldök – összefüggésben minden ősi nyugati és keleti tradícióval – progenitív középpont, valamint a szó mindenféle értelmében vett centrum, s mint ilyen a megnyilvánulás kiindulópontja.

A gyöngyöspatai Kisboldogasszony-templom Jessze-fa oltára (16. sz.)

A nyugati és keleti fák közös jelentése akkor válik a leginkább nyilvánvalóvá, ha felidézzük, hogy a rózsa és a lótusz egyenértékű szimbólumok, és megfigyeljük, hogy a keresztény *virga* [vesszőág (*A szerk.*)] – amely hermeneutikailag gyakran hasonul a *virgó*hoz – azonos a Szűzzel, lévén az isteni megnyilvánulás alapja, éppúgy, ahogy a keleti művészetben a lótusz a Föld vagy bármely megnyilvánulás alapja. Amikor a nyugati művészetben galambokat ábrázolnak az ágakon (mint a Kingsley Porter által idézett Dijon-kézirat illusztrációjában [*Art Bulletin*, VII. évf. 10. o. 2. jegyzet]; vö. a mozaik kereszttel a római Szent Kelemen apszisának törésében, ahol a galambok a kereszt hosszanti és oldalirányú szárain ülnek,

a kereszt pedig a Jessze fájához hasonló, burjánzó hajtásokkal ellátott virágból emelkedik ki), az pontosan megfelel a *Rig-véda* I. 164. 21-nek: „Ahol a madarak (angyalok) dalolnak az örökkévalóságból nekik jutó részről"; a *Brihadáranjaka-upanisad* IV. 3. 2-nek, ahol: „A Hattyú az arany csillogású Személy, a Szellem által őrzi alsóbb búvóhelyét"; és Dante *Paradicsomá*ban a XVIII. 110-nek: „fészkekben a sast formálva teremti" [Babits Mihály fordítása *(A ford.)*].

Úgy vélem, az elmondottak elegendőek annak bizonyításához, hogy a keleti és a nyugati ábrázolások alapját alkotó lényegi eszmerendszerek azonosak; és ahol az átvétel valószínűtlen, valamint magának a szimbólumnak a komplexitása miatt a független forrás sem valószínűsíthető, a végső közös eredet teóriája aligha kerülhető meg. Watson úr megjegyzi, hogy „A keleti fák és a Jessze fája közötti rokonság megállapításának nehézsége abban áll, hogy habár meglepő párhuzamokat találhatunk, nehéz vagy lehetetlen kimutatni az összekötő kapcsokat" (65. o.). Ugyanezen nehézség mutatkozik, ha a kapcsolódó dokumentumok alapján megpróbáljuk összefüggésbe hozni az *Izajás* 11,1–3-at a késő középkori ikonográfiával. Amint ezt tesszük, Walter Andrae-val (Berlin, 1933, 66. o.) együtt pusztán annyit mondhatunk: „egy formális szimbólum nemcsak élő maradhat millenniumokon át, hanem (…) évezredes megszakítások után újra is éledhet". Hozzátesszük, miközben egy szimbólum mint olyan mechanikus módon határozatlan ideig továbbélhet a tradicionális művészetekben, a szimbólumok metafizikai értelmükkel együtt való átadása legnagyobbrészt a szóbeli és beavatási tanításokhoz tartozik, amelyek igazi természetüknél fogva nem hagynak dokumentálható nyomot maguk után. És éppen ez az oka annak, hogy oly gyakran úgy tűnik, a szimbólumok mintegy a semmiből bukkannak fel vagy tűnnek újból elő, értelmezéseikkel egyszerre, egy adott időben és helyen. A jelen esetben nem lehetetlen, hogy Jessze fája tanításának átadása kabbalista körökben történt. A *Zóhár* (például Simon és Sperling verziója: Vo. V. 203–221. o.) gyakran nagyon informatív az Élet Fáját vagy az Élet és a Halál Fáját illetően. Az előbbinek az utóbbi fölött történő megjelenítése összevethető továbbá a bezekliki ábrázolással, ahol a lótusz szolgál a világi és mennyei létszintek alapjául, melyek ugyanazon értelemben elkülönülve helyezkednek el.

A jelen magyarázat nem Watson úr monográfiájának kritikája, s a maga egészében nem is tehet eleget annak. Mindazonáltal a „References in Literature to Relevant Imagery" című fejezettel kapcsolatban érdemesnek tűnik a *De Adventu Domini* II. 4-et idézni Szent Bernáttól: „E részletekből, úgy gondolom, most már nyilvánvalóvá válik, hogy mi az a törzs, amely Jessze fájának gyökeréből ered, és mi a virág, melyen a Szentlélek nyugszik. Mivel a törzs Istennek Szűz Szülője, a virág az ő Fia (…). Ó Szűz Mária! Törzse a legmagasztosabbnak, a Te szentséged mily magasságba emel a mennyekben! Őhozzá egészen, ki a trónon ül, a fenségében ragyogó Úrig (…). Ó, igaz égi sarj (…)! Ó igaz életfa, egyedül csak te voltál méltó a megváltás gyümölcsét teremni!" Minthogy Szent Bernát Kr. u. 1153-ban távozott az élők sorából, az idézett részleteket olyan beszédből vettük, mely azt sugallja, hogy a téma nem lehetett teljesen ismeretlen a prédikáció elhangzásának idejében. A szöveg kétségtelenül az ikonográfia kérdésköréhez tartozik, továbbá gyaníthatjuk, hogy a patrisztikus irodalomban való alapos kutatás több hasonló anyagot szolgáltatna.

Habár későbbi korból származik, hivatkozhatunk Eckhart LXI. beszédére, melyben így szól (Evans változat): „Filozófusaink tanítása szerint a Nap hívja életre a virágokat a gyökérből a száron át, majdhogynem időtlenül, és túl finoman ahhoz, hogy a szem követni tudja (…). Jessze értelme a tűz és az égés. Az isteni szeretet alapját,

egyszersmind a lélek alapját jelenti. Ebből, azaz a legtisztább és legmagasabb alapból hajt ki a vessző. A Nap felé törve e szűztalajból szökken szárba. A vesszőn egy virág nyílik, a Szentlélek virága."

Hogy „Jessze értelme a tűz", kétségkívül bizonyos szövegmagyarázó etimológián nyugszik, amelynek forrását szeretnénk megismerni. Mindenesetre ennek eredményeképpen hasonlóvá válik az égő csipkebokorhoz, amely az Életfa egy formája, és amelynek szintén fellelhetők keleti párhuzamai. Talán megjegyezhetem, hogy a Vysehrad-kódexben (Watson 83. o.) két szomszédos oldalon szerepel Mózes égő csipkebokra *(rubus igneus)*, Áron vesszeje *(virgula Aaron)*, Ezékiel zárt kapuja *(porta clausa)* és Jessze veszszeje *(virgula Jessa)*. S mint Watson kommentálja: „Világos, hogy e négy témát a közös jelentés figyelembevételével helyezték egymás mellé."

Ford. Kocsi Lajos

Jegyzetek

[*] *Parnassus* (New York) VI. évf. 8. sz. (1935. január) 18–19. o. Rama Coomaraswamy által szerkesztett változat. *(A szerk.)*

[1] Ennek egy példájaként Ananda K. Coomaraswamy a következőt ajánlja egy lábjegyzetben. *Nátjá-sásztra* II. 5. (India, 4. század): „Az angyalok minden tevékenysége, akár hazájukban a saját helyükön vagy mindenütt máshol az éltető leheletben, intellektuálisan sugárzik ki; az emberek ezeket tudatos erőkifejtés révén bontakoztatják ki; ezért van az, hogy az emberek által készítendő művek részletesen meghatározottak". Vö: *1)* Plótinosz: *Enneadész* IV. 3. 18: „a legfelsőbb világban a lelkek nem gondolkoznak (…), mindent a maga rendje és természete szerint visznek végbe"; *2)* Nagy Szent Gergely: *Moralia* II: „Az angyalok nem úgy járnak mindenfelé, hogy elveszítenék a benső kontempláció gyönyörűségeit"; *3)* Szent Tamás: *Summa Theologiæ* I, 112.q a1, ad3: „Mi az érzékelőképességek közvetítésével cselekszünk, ezzel szemben az angyal kizárólag értelmi működéssel irányítja külső tevékenységeit"; *4)* Eckhart Mester (I. 5.): „Az ember számos eszközt igényel külső munkálatainak elvégzéséhez; megannyi előkészület szükségeltetik, mielőtt napvilágra hozhatja, amiket elképzelt (…). Az angyalok emelkedettebbek, kevesebb eszköz szükséges tevékenységeikhez és kevesebb képzettel rendelkeznek." – Rama Coomaraswamy jegyzete. *(A szerk.)*

[2] A *Mahábhárat*ában (II. 272. 44. és XII. 207. 13.): „Amint az örökkévaló lét (Nárájana) a világmindenség új teremtésére összpontosította gondolatait, rögtön egy lótuszvirág született köldökéből és e lótusz közepéből a négyarcú Brahma lépett elő." Nárájana a későbbi védikus kor legfőbb istensége és ténylegesen azonos Brahmával. Figyelembe véve ezt, már a *Rig-véda*ban (X. 82. 5.) felismerhetjük a tradíciót: „Előbbi az égnél, előbbi e földnél, előbbi az élő isteneknél – mi az a csíra, amit a vizek először hordtak, és amelyből valamennyi isten létrejött? A vizek ugyanazon csírát hordták, mint amelyben az összes isten létezik (vagy találja magát); a Születetlen köldökén áll, amelyben minden létező nyugszik." Továbbá az *Atharva-véda*ban (X. 7. 38.) találhatunk egy leírást Brahmáról mint „a nagy Jaksáról" a teremtés közepén, amint „vezekelve fekszik a tengeren, benne nyugszik valamennyi létező isten, mint fa lombja a törzs körül." A Brahmában gyökerező életfa koncepciója megtalálható a *Katha-upanisad*ban (VI. 1.) is: „Eme örök fügefa! Az (a gyökér) valójában a Színtiszta. Az Brahma." Némileg különböző módon a *Bhagavad-gíta*ban újfent előfordul (XV. 1–3.). Jelentős, hogy a mi életfánknak, melyben minden létező nyugszik, Brahma, Nárájana vagy Jessze köldökében kell gyökereznie.

[3] *De Pulchro.* A *Summa de Bono* része. Ld. Gramann in *Sitz.* München, 1926, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 82. o., 5. ábra. A Strassburgi Ulrich Engelbert Kr. u. 1277-ben hunyt el.

[4] Meg kell jegyeznünk, hogy a *fasces*, a *vadzsra* vagy a villám „derekánál" összecsomózott két sárkány, mely a bezekliki ábrázolásban elválasztja a felsőt az alsóbb régiótól (s megfelelője a védikus *szkamba*, valamint a gnosztikus *sztaurosz*, amely szétválasztja és egyszersmind összeköti a Mennyet a Földdel), emlékeztet a párban álló sárkányokra vagy *nágá*kra, melyek az Élet fáját őrzik egy jól ismert – és gyakran másolt – indus-völgyi pecséten, például *History of Indian and Indonesian Art* című könyvem 6. ábráján. Vö. a 243. ábrával Grünwedel *Altbuddhistische Kultstatten in Chinesich-Turkistan* című művében. A görög mitológiai párhuzamok ezek után könnyedén megmutatkoznak.